

Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Farklılıkları¹

Economic Growth Differences in Transition Economies

Harun BAL²

Neşe ALGAN³

Müge MANGA⁴

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılması bu birliğe üye olan ülkeler için oldukça önemli bir gelişmedir. Oluşan büyük değişim ile, serbest piyasa ekonomisine giren ülkelerinin makroekonomik dengeleri kayda değer oranda değişmiş ve bu ülkelerde farklı bir düzen oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında, geçiş sürecinde oluşan ekonomik büyümedeki değişimlerin hangi değişkenlerden hangi oranda etkilendiği önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan on üç farklı ülkenin büyüme trendleri incelenmekte ve ekonomik büyümelerini etkileyebilecek değişkenler üzerine analiz uygulanmaktadır. Analizde VECM modelinden faydalanılarak, ülkelerin *ekonomik büyüme oranları* ile *ikincil okullaşma oranı*, *yapısal reform endeksi* ve *siyasi yasaklar* arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, her ülkenin ekonomik büyüme oranlarının bu değişkenlerden farklı oranda ve farklı yönde etkilendiği görülmektedir. Bu durum, her ülkenin geçiş sürecini aynı etkinlikte kullanmadığının önemli bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Geçiş Ekonomileri, Ekonomik Büyüme, VECM

ABSTRACT

With the disintegration of the Soviet Union, many countries started to undergo significant changes in their historical development process. This milestone gave rise to a totally different order under which macroeconomic balances of the disintegrating countries transiting into free economy have significantly changed. From this viewpoint, what variables - and to what extent - affected the changes in economic growth in the transition economies under consideration becomes an important area of research. This study investigates growth trends of 13 different countries that achieved their independence with the collapse of the Soviet Union, and applies an empirical analysis to potential indicators that might have affected such growth trends. In the context of empirical analysis, VECM model is benefited, and therefore the linkages between *economic growth rates* and *secondary schooling rate*, *structural reform index* and *political bans* are analyzed. The results of this study set forth economic growth performance of each country was affected by the said variables in varying directions and at different rate. This indicates that each country did not benefit from the process of transition at the same efficiency level.

Keywords: Transition Economies, Economic Growth, VECM

¹ Makalenin ilk versiyonu Econ Anadolu 2015 Kongresinde (10-12 Haziran 2015) sunulmuştur.

² Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, harunbal@cu.edu.tr

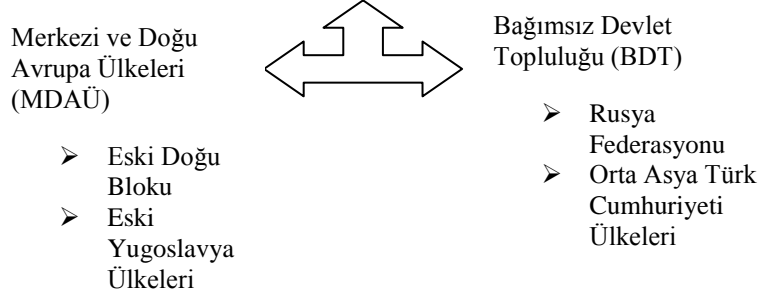
³ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, nalgan@cu.edu.tr

⁴ Araş.Gör., Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, mmanga@cu.edu.tr

1.Giriş

1989 yılının sonlarında Berlin Duvar'ının yıkılması ve 21 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması dünya ekonomisinde köklü bir değişikliğin oluşmasına yol açmıştır. Yaşanan bu süreç, aslında ABD'deki muhafazakârların piyasa ekonomisini devletin etki alanından çıkarmasıyla (deregulation) başlamış ve *Yeni Ekonomik Düzen'in* (Kazgan, 2005, s.79) tamamlayıcısı olmuştur. Bu durum dünya düzeninde tek kutuplu bir gelişmenin olduğu bir dönemi harekete geçirmiştir (Güler, 2012, s.93). *Geçiş ekonomilerinin* en temel belirleyici özellikleri, merkezi planlama sistemi ile yönetilen (kumanda ekonomisi) bir ekonomiden, serbest piyasa ekonomisi ile yönetilen bir düzene geçiş yapmalarıdır.

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkeler, literatürde iki kategoride ele alınmaktadır: Birinci grupta,

Geçiş ekonomilerinin sınıflandırılmasında, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin 2000 yılında yapmış olduğu sınıflandırma kullanılmaktadır. Detaylandırılmış bir şekilde yapılan bu sınıflandırmaya göre, *geçiş ekonomileri*, **Avrupa ve Sovyetler Birliği Geçiş Ekonomileri** (Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri: Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya-, Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya ve Litvanya)- **Sovyet Ülkeleri** (Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna) ve **Asya'daki Geçiş Ekonomileri** (Çin, Kamboçya, Laos Halk Cumhuriyeti) şeklindedir (IMF, 2000).

Dönüşüm sürecinden sağlanması beklenen avantajların birçok faktöre bağlı olarak değişmesi, ülkelerin dönüşüm süreçlerini farklı boyutta yaşamasına yol açmıştır. IMF'ye göre, geçiş süreci liberalleşme, makroekonomik istikrar, yeniden yapılandırma, özelleştirme ve yasal- kurumsal reformlar ile gerçekleşmektedir. Liberalleşme sürecinde, fiyatlar çoğunlukla serbest piyasada belirlenmekte, ticaret engellerinin kaldırılmasına izin verilerek ülkelerin dünya piyasa ekonomilerine entegre olunması gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Makroekonomik istikrarda, öncelikle enflasyonun kontrol altına alınarak düşürülmesi ve kredi büyümesinin disiplin altına alınmasının sağlanması amaçlanır. Yeniden yapılandırma ve özelleştirme de ise, bu ekonomilerde sağlıklı bir finansal bir sektör yaratılarak, teşebbüslerin serbest piyasalarda işlem görebilecek mal üretimini yapmalarını sağlamak ve bu teşebbüsleri özel sektöre transfer

etmek şeklinde gerçekleşmektedir. Yasal ve kurumsal reformlar ile kastedilen ise bu ekonomilerdeki devletin rolünün yeniden tanımlanmasının yapılarak hukuk kuralları ve rekabet politikalarının oluşturulması gerekliliğidir. Donnorummo'ya göre *üç önemli faktör* geçiş sürecini etkilemektedir. Bunlar; tarihsel geçmiş, 1990'lı yıllardan itibaren ülkelerin yapmış oldukları politikalar ve dış ve/veya iç çatışmaların varlığıdır (Donnorummo, 2006, s.231).

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, on üç geçiş ülkesinin (Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Makedonya, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Ukrayna ve Özbekistan) 1989-2012 yılları arasındaki ekonomik büyümedeki gelişimi incelenmektedir. İkinci bölümde geçiş stratejileri başlığı altında geçiş ekonomilerinin bazı göstergelerine yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, geçiş ülkeleri üzerine yapılan literatür taramasına, dördüncü bölümde ise, 1989-2012 yılları arasındaki on üç geçiş ülkesinin *ekonomik büyümesi* ile piyasa ekonomisine geçişle ilgili olarak *ikincil okullaşma oranı (İOO)*, *yapısal reform endeksi (SEI)* ve *siyasi yasaklar (PB)* arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, bahsedilen değişkenler kullanılarak, seçilen ülkelerin ekonomik büyümelerin bu değişkenlerden hangi yönde etkilendiği tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Elde edilen sonuçlar ile aslında hangi ülkelerin gerçekten geçiş sürecine hazır olduğu sorusuna kısmen cevap aranmaktadır. Çalışmanın beşinci bölümü olan sonuç kısmında ise, analiz sonuçları ile destekli olarak geçiş ekonomileri üzerine genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2.Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme

1989'un sonlarından itibaren ülkelerin piyasa sistemine yönelme aşamasında en dikkat çekici olan gelişme negatif yönlü olan büyüme sürecidir. Geçiş dönemi resesyonu, ESB ve ODA ülkelerinin büyüme ile önemli sorunlar yaşadığı döneme denk gelmiştir. Bu dönemin, geçiş sürecinin başlangıç koşullarının farklılığına bağlı olarak ortalama 3- 10 yıl arasında değiştiği gözlemlenmiştir (Balcılar, 2002, s. 91). Tablo 1'de seçilmiş on üç geçiş ülkesinin kişi başına düşen GSYİH (2005 yılı sabit fiyatlarla, US\$) gelişimlerine yer verilmektedir.

Tablo 1: Geçiş Ekonomilerinde GSYİH'nın Gelişimi (Dünya Bankası, 2015)

	1989	1991	1995	2000	2005	2010	2012
Arnavutluk	1710.0	1211.4	1549.	2085.5	2798.9	3754.4	3904.4
Azerbaycan	1668.0	1631.6	650.7	874.09	1578.3	3126.7	3114.5
Beyaz Rusya	2328.0	2298.9	1519.	2102.2	3126.3	4526.3	4873.3
Ermenistan	1146.0	1021.6	665.7	895.59	1625.3	1997.0	2237.2
Gürcistan	2499.0	1957.9	716.2	1018.7	1469.9	1850.8	2084.1
Makedonya	3020.0	2841.2	2432.	2698.5	2863.9	3396.7	3472.3
Moldova	1612.0	1351.0	656.0	583.17	831.15	982.98	1043.2
Kazakistan	3073.0	2718.2	2087.	2343.5	3771.2	4732.7	5192.5
Kırgızistan	698.00	633.23	364.1	417.04	476.48	560.91	576.92
Rusya	5685.0	5386.0	3535.	3870.3	5338.4	6385.7	6848.6
Tacikistan	718.00	652.70	250.1	234.33	339.76	417.10	458.62
Ukrayna	2640.00	2413.5	1276.	1210.6	1828.7	1974.6	2094.1
Özbekistan	547.00	532.93	399.4	446.03	546.77	752.42	845.80

Tablo 1 incelendiğinde, ülkelerin geçiş dönemi başlangıcında büyük oranda gelir kaybı yaşandığı görülmektedir. Ancak oluşan gelir kaybının sebebini tamamen geçiş sürecine bağlamamak gerekmektedir. Bu durumun iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki, bu ekonomilere ait verilerin güvenilirliğinin düşük olmasıdır. İkincisi ise, 1980'lerin sonunda, geçiş başlamadan önce planlı ekonomilerin aslında büyüyor olması ancak bu büyümenin istenilen boyut ve kalitede olmamasıdır. Oluşan büyümenin dikkat çekici olan bazı özellikleri şu şekildedir.

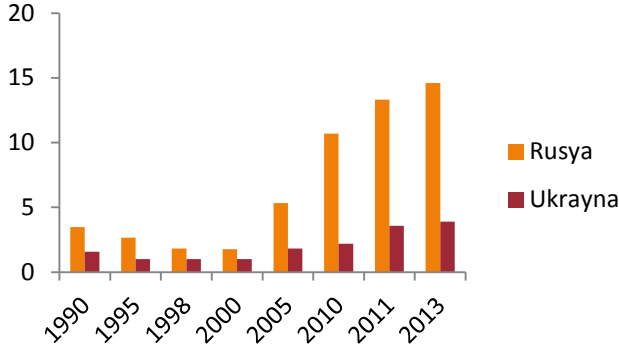
- Ekonomiler, komünist yönetim döneminde de çeşitli büyüme çevrimleri yaşıyorlardı ve bu ülkeler 1980'lerin sonunda zaten bir büyüme krizi içerindeydiler.
- Bu ekonomideki büyüme nitelik olarak kötü bir durumdaydı.
- Yüksek büyüme olmasına rağmen standartlar düşük seviyelerdeydi.
- Büyüme zayıflığı olgusu mevcuttu. Bu ekonomilerde büyüme potansiyeli zayıflamaya başlıyordu (Kolodko, 2000, s.4).

Bu bölümde, ilk olarak ülkelerin dönüşüm sürecinden bahsedilmek istenmektedir. Arnavutluktan dışa kapalı olan yapısı, yapısal sorunlar ve iktisadi politikaların yetersizliği sebebiyle, geçiş süreci başlangıcında ODA'nın en yoksul ülkelerinden biri durumundaydı. Arnavutluk'ta demokratik kazanımlar sonrasında 1991'de başlayan küçük reform hareketleri ile birlikte 1992 yılının ortalarında, durgun bir dönem başlamış ve sektörel reformlar harekete geçmiştir. Arnavutluğun genel reformları, fiyat serbestliği, maliye politikalarını azaltılması, bütçe açıklarını kontrol edilmesi, parasal politikalara yönelik kısıtlamalar, dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır (Kule ve Haderi, 2001, s.277). Arnavutluk, 1993-1996 yılları arasında yıllık %9 büyüme ve %17,5'e düşmüş olan bir enflasyon oranına sahip olmuştur. Yine bu dönemde cari açık ve bütçe açığı yüksek oranların korunmasına rağmen nispi olarak

düşmüştür. 1997 yılında yaşanan üçüncü dönemde ise, üretim düzeyinde yaşanan krizle birlikte büyüme %7 oranında düşmüştür. 1998-2000 yılları arasında ise, Arnavutlukta, uygulanan reformların etkileri görülmeye başlanmıştır. 2001-2006 yılları arasında olumlu gelişmeler devam etmiş ve özellikle 2006 yılında, Arnavutluk ekonomisinin karakteristik özelliği *makroekonomik istikrar ve istikrarlı ekonomik büyüme* tarafından çizilmektedir (Örnek, vd, 2008, s. 281).

Makedonya’da dönüşümün ilk yıllarında, büyümede önemli gerilemeler yaşamış fakat, 1996 yılından itibaren olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu eğilimin 2006 yılına kadar arttığı görülmektedir. Ancak yaşanan olumlu gelişmelerin çoğu zaman oluşan krizlere bağlı olarak, sekteye uğradığı görülmüştür.

Rusya ve Ukrayna’na da ise, 1990-2013 döneminde kişi başına düşen milli gelir düzeyinde yaşanan değişimler Grafik 1’de gösterilmiştir. Bu ülkelerde, kişi başına düşen milli gelirin 1990-2003 döneminde beraber hareket ederken 2005 yılından sonra ülkeler arasındaki farkın çok açıldığı görülmüştür. Bunun temel sebeplerinden birisi Rusya’nın dünyanın en büyük doğal gaz ihracatçısı ve ikinci en büyük petrol ihracatçısı konumunda olmasıdır (Ballı ve Tekeoğlu, 2013, s.367). Grafikte görüldüğü üzere, Rusya’daki kişi başına düşen milli gelir düzeyinde 2005 yılından itibaren ciddi artışlar oluşmuştur.

Grafik 1: Rusya ve Ukrayna’da Kişi Başına Düşen Gelirin Değişimi (Dünya Bankası, 2015)

Üretim de keskin düşüşler ve işsizlikte yüksek oranlı artışlarla karakterize edilen geçiş resesyonunun, Rusya ve Ukrayna’daki uzunluğu sırasıyla 9 ve 10 yıllık dönemleri kapsamaktadır (Mickiewicz, 2005, s.15). Rusya’da üretim düzeyinin en düşük olduğu yıl 1998’de (% 45.1), Ukrayna’da ise 1997’de (%63.8) gerçekleşmiştir (Fischer ve Sahay, 2000, s.15). 1995-2000 yılları arasında kişi başına düşen GSYİH’yı, Ağustos 1998’de yaşanan Rusya Ekonomi krizinin de tetiklediği rahatlıkla söylenebilir. Rusya’nın Ukrayna’ya en büyük ihracatçı ülke konumunda olması nedeniyle, Ukrayna’nın da bu krizden ciddi anlamda etkilenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan bir başka ülke Azerbaycan da ekonomik model olarak piyasa ekonomisini benimsemiştir. Fakat, diğer birlik ülkelerinin çoğundan farklı olarak Azerbaycan için geçiş sürecinin ilk yılları çok ağır ve sancılı olmuştur. Geçiş sürecinin ilk yılları olan 1992'de ekonomik büyüme %22,6, 1993'te %23,1, 1994'te %19,7 ve 1995'te %11,8 oranında azalmıştır. 1991 yılı verileri baz alındığında, Azerbaycan ekonomik büyümedeki devamlı azalmalar sonucu 1995 yılında %57,9 oranında bir küçülmeye uğramıştır (Fisher ve Sahay, 2004, s. 15). Yaşanan savaş ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan'da her ne kadar fiyat ve dış ticaret liberalizasyonuna erken yıllarda başlanmış olsa da piyasa ekonomisine gerçek anlamda geçiş için, gerekli reform ve uygulamaların savaşta ateşkesin sağlandığı 1994 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu sebeple bu ülkede, geçiş süreci diğer ülkelere nazaran daha geç ve engebeli bir seyir izlemiştir (Ay ve Musayev, 2007, s. 44).

1997 yılı haricinde, 1991-1999 yılları arasında Moldova'da reel üretimde her yıl bir düşüş yaşamıştır. Enerji sektöründeki yeniden yapılanmanın yavaşlığı, başkent sorunu başta olmak üzere birçok sebeple ticaret bağlantılarının kopması ve ağır fiyat şokları gibi sebeplerle, 2000-2001 dönemine kadar Moldova ekonomisi olumlu gelişmeler gösterememiştir. 2002 yılında %7,8'lik büyüme, Moldova'nın bağımsız bir ülke konumunda gerçekleştirmiş olduğu en yüksek büyüme oranı olmuştur (Örnek, vd, 2008, s. 329).

Geçiş sürecindeki Kırgızistan ise, 1991-1995 yılları arasında ekonomide bir negatif büyüme yaşamıştır. 1995 yılı sonunda reel GSYİH'sı %50,6'ya kadar düşen Kırgızistan, 1996'da başlayan büyüme süreci ile birlikte bu oranı %66'ya çıkarmıştır. Ekonominin 1995 yılında resesyon dönemi yaşadığı ve 1996 yılında büyümeye geçtiği düşünüldüğünde, Kırgızistan'ın 1990-2000 büyüme olgusunun "L eğrisine" yakın "U eğrisi" şeklini aldığı söylenebilir (Egeli ve Emsen, 2002, s. 44).

Kazakistan da, geçiş sürecinin ilk dönemlerinde, negatif büyüme yaşayan ülkelere bir tanesidir. 1994 yılında ekonomik büyümede yıllık % 12.57 oranında bir gerileme gerçekleşmiş iken, bu oranın 2001 yılında maksimum düzeyde ülke lehine döndüğü görülmektedir (Mussurov, 2008).

Sovyet sonrası ekonomik reform sürecinin ilk yıllarında tüm diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi, Özbekistan'da da hayat standartlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Negatif büyümelerin yayıldığı bu dönemde Özbekistan ekonomik reformlar konusunda isteksiz kalmış ve üretim kriterleri açısından bakıldığında geçiş döneminin durgunluğundan en az etkilenen ülke konumunda olmuştur. 1992-1997 yılları arasında diğer tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde %30 civarında olan daralmanın Özbekistan'da %16 civarında olduğu görülmektedir. Durgunluk sonrasında Özbek ekonomisi önemli bir iyileşme trendi geçirmiş ve 1996 yılında %1.7 olan büyüme oranını, 1999 yılında %4,3 oranına yükseltmiştir (Örnek, vd, 2008, s.477).

Gürcistan da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önemli ölçüde etkilenen bir ülke olmuştur. Bağımsızlığı kazanan Gürcistan'da, bireysel gelirlerde, tarımsal ve sanayi

üretiminde, turizm gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmış ve enflasyon- işsizlik önemli bir düzeyde artmıştır. 1990 yılında, % 12,4 oranında olan ekonomik daralma, 1995 yılına kadar devam etmiştir. 1995 yılında uygulamaya konan istikrar programları ile 1997 yılında % 10,6 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Ermenistan'da bağımsızlık öncesi zaten daralmaya başlayan ekonomi, 1992 yılında en kötü dönemini yaşamış ve ekonomik büyüme oranında % 41,8 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. 1994 yılına negatif yönlü büyümesini sürdüren Ermenistan'da, özellikle 1997 ve 1999 yıllarında Asya ve Rusya krizinin etkisiyle büyüme sınırlı kalmış ve ekonomi sadece % 3,3 oranında büyümüştür. 2001-2005 yılları arasında ortalama büyüme oranında ciddi büyüme artışı görülmüş ve yaklaşık olarak büyüme oranı % 12,2 düzeylerinde gerçekleşmiştir (Örnek, vd, 2008, s. 617).

Beyaz Rusya da geçiş sürecinden negatif yönlü etkilenen bir ülkedir. Geçişin ilk yıllarında %2,8 olan negatif yönlü büyüme 1994 yılında maksimum düzeye yükselmiştir. 1996 yılına kadar negatif yönlü büyümenin devam ettiği Beyaz Rusya'da 1996 yılında % 2,8 oranındaki büyüme ile olumlu gelişmeler kat etmeye başlamıştır. Tacikistan da tıpkı Beyaz Rusya gibi, geçiş dönemine negatif yönlü büyüme ile başlamış ve büyümesi 1997 yılına kadar bu eğilimde devam etmiştir. En yüksek negatif yönlü daralmasını 1992 yılında % 29,0 ile yaşayan Tacikistan, en yüksek büyümesini 2001-2003 yılları arasında yakalayabilmiştir.

3.Geçiş Stratejileri

Geçiş süreci ile birlikte başlayan önemli gelişmeler, yeni bir düzene giren geçiş ülkelerini uygulanan stratejilere daha çok duyarlı hale getirmeye başlamıştır. Bu sürecinin başlangıcından itibaren ülkelerin buldukları konum ve sahip oldukları makroekonomik değişimler aslında ülkelerin aynı stratejiyi uygulamadıklarını veya uyguladıkları politikardan aynı oranda etkilenmediklerini göstermektedir. İkinci bölümde verilen büyüme oranlarına genel olarak bakıldığında, açıkça görüldüğü gibi geçiş ülkeleri serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte istenilen düzeyde bir trend yakalayamamışlardır.

Bazı geçiş ülkeleri, uyguladıkları makroekonomik politikalarda şok terapi (soğuk hindi, büyük patlama) etkisi oluşturmak isterken bazıları, uyguladıkları politikaların etkilerinin aşamalı olarak ortaya çıkması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu iki strateji benimseyen ülkelerin kıyaslaması yapıldığında, ekonomik büyüme oranlarına göre, genel olarak hızlı reform yapan Polonya, Macaristan gibi ülkelerin aşamalı geçiş stratejisi benimseyen ülkelere göre daha hızlı hedeflerine ulaştıkları söylenebilir (Balcılar, 2002, s.92).

Geçiş sürecinde uygulanan birçok politika bulunmaktadır. Dış yardımlar, doğrudan yabancı sermaye girişleri, fiyat hareketleri, yapısal reformlar, doğal kaynaklar, özelleştirme ve tarımda uygulanan politikalar bunlardan bazılarıdır. Geçiş sürecinde büyüme performansını etkileyen en önemli faktörden biri, yapısal reformlar ile ilgilidir. Yapısal reformu en iyi ifade eden kavram ise, liberalizasyon endeksidir. Liberalleşme

endeksinin hesaplanmasında altı farklı reform endeksinin ortalaması baz alınmaktadır. Bunlar sırasıyla, *büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, işletmelerin yeniden yapılandırılması, fiyatların serbestleştirilmesi, kambiyo işlemleri- ticaretin serbestleştirilmesi ve rekabet politikası* şeklinde ifade edilebilir. Elde edilen bu endeks 1 (± 0.33) ile 4 (± 0.33) arasında değişmektedir. 1 planlı ekonomideki, 4 ise, gelişmiş piyasa ekonomisindeki reformların düzeyini yansıtır. Tablo 2’de on üç geçiş ülkesinin liberalleşme endeksleri verilmektedir.

Tablo 2: Ülkelerin Liberalleşme Endeksleri (EBRD, 2013)

	1989	1991	1993	1995	2000	2005	2010	2012
Arnavutluk	1	1.16	2.28	2.78	3.16	3.26	3.43	4.0
Azerbaycan	1	1	1.44	1.89	2.66	2.90	2.95	2.95
Beyaz Rusya	1	1	1.66	2.18	1.73	1.88	2.21	2.16
Ermenistan	1	1	1.78	2.4	2.93	3.25	3.25	3.25
Gürcistan	1.78	2.11	2.33	2.83	3.05	3.2	3.31	3.38
Makedonya	1	1	1.61	2.28	3.15	3.43	3.48	3.48
Moldova	1	1	1.90	2.95	3.06	3.16	3.25	3.26
Kazakistan	1	1	1.78	2.5	3.05	3.11	3.11	3.06
Kırgızistan	1	1	2.11	2.88	2.93	3.04	3.04	3.04
Rusya	1	1.16	2.61	2.95	2.98	3.20	3.20	3.33
Tacikistan	1	1	1.55	2.05	2.71	2.78	2.88	2.88
Ukrayna	1	1	1.33	2.45	2.88	3.16	3.26	3.26
Özbekistan	1	1	1.6	2.6	2.21	2.30	2.31	2.35

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, on üç geçiş ülkesi arasında en yüksek liberalleşme endeksine sahip olan ülkelerin Gürcistan ve Arnavutluk olduğu görülmektedir.

Geçiş sürecini etkileyen diğer bir önemli faktör ise, siyasi haklar değişkenidir. 1 ve 7 arasında değişen bu endeksin en düşük değerde olması, siyasi haklar konusunda tam özgürlüğün, en yüksek 7 değerinde olması ise siyasi haklar konusunda tam yasağın olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 3’te ülkelerin siyasi yasaklar oranına yer verilmektedir.

Tablo 3: Ülkelerin Siyasi Yasaklar Oranı (Freedom House, 2014)

	1989	1991	1993	1995	2000	2005	2010	2012
Arnavutluk	7	7	4	3	4	3	3	3
Azerbaycan	4	4	5	6	6	6	6	6
Beyaz Rusya	3	4	4	4	6	7	7	7
Ermenistan	3	4	3	4	3	3	3	3
Gürcistan	4	5	4	3	4	4	6	6
Makedonya	5	6	5	4	4	4	4	4
Moldova	1	2	2	2	2	2	2	2
Kazakistan	4	5	5	6	6	6	6	6
Kırgızistan	4	5	4	4	5	6	6	5
Rusya	2	2	3	4	5	6	6	6
Tacikistan	4	5	6	7	6	6	6	6
Ukrayna	3	3	3	3	3	4	3	4
Özbekistan	5	5	6	7	7	7	7	7

Tablo 3'teki değerler incelendiğinde, Özbekistan'ın siyasi haklar konusunda en özgür ülke olduğu ortaya çıkmaktadır. Siyasi yasakların en fazla olduğu ülkenin ise, Moldova olduğu görülmektedir.

Çalışmanın analizinde yer alan ve ülkelerin geçiş sürecini etkileyen diğer bir değişken ise, ikincil kayıt oranı yani eğitim faktörüne bakış açılarıdır. Tablo 4'te on üç geçiş ülkesinin ikincil kayıt oranlarına yer verilmektedir.

Tablo 4: İkincil Kayıt Oranı (Dünya Bankası, 2014)

	1989	1991	1993	1995	2000	2005	2010	2012
Arnavutluk	48.90	49.09	50.96	49.85	49.20	48.86	48.79	48.61
Azerbaycan	49.59	49.63	48.85	50.66	49.22	47.92	46.69	46
Beyaz Rusya	50.0	50.02	50.92	50.34	49.91	49.19	49.49	49.67
Ermenistan	49	50.65	51.16	52.02	52.56	49.69	48.45	48.93
Gürcistan	49.30	49.41	49.01	47.92	49.49	49.27	48.17	48.15
Makedonya	48.80	48.83	49.83	49.94	49.68	50.05	49.80	50.07
Moldova	49.02	51	50	52	50.23	49.31	49.47	59.50
Kazakistan	49.50	50.30	50.54	51.11	50.83	50.04	49.73	49.51
Kırgızistan	50.00	50.99	51.00	50.72	50.51	50.64	50.61	50.40
Rusya	49.09	50.95	51.44	51.55	50.84	50.87	50.4	50.38
Tacikistan	46	46.03	46.07	46.8	46.04	45.29	46.18	46.29
Ukrayna	50.01	51.3	51.02	50	50.28	47.91	49.51	49.24
Özbekistan	48.45	49.10	48.44	48.07	49.24	48.69	48.02	48.05

Tabloda yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere, Kırgızistan en yüksek ikincil okuma oranına sahip ülkedir. En düşük orana sahip olan ülke ise Tacikistan'dır.

4.Literatür Taraması

Geçiş ekonomilerindeki büyüme üzerine birçok çalışma yapılmaktadır. Dąbrowski ve Antczak (1995, s.1)'ın yapmış olduğu çalışmada, Rusya, Ukrayna ve Belarus'un geçiş sürecinde diğer Baltık ülkeleri ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinden neden geride kaldıkları analiz edilmiştir. Araştırmacılar, kullandıkları karşılaştırmalı analizde, bu ülkelerin geride kalmasının nedenleri arasında politik değişim ile ekonomik geçişteki başarı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu tahmin etmişlerdir.

Dünya Bankası Kalkınma Raporu (1996)'na göre, geçiş sürecine giren ülkelerin başlangıç koşulları çeşitli faktörlere bağlı olarak her ülkede farklılık gösterebilmektedir. Ülkelerin ekonomik düzeyleri, kumanda ekonomisi ve komünist rejim altında kaldığı süre, ulusal ekonomideki özel sektörün payı, kapitalist ülkelere göre ekonominin açıklığı, ticarete konu olabilecek doğal kaynakların varlığı, iç ve dış makroekonomik dengenin düzeyi, komünist rejim yıkılmadan önce ülkelerin politik liberalizasyon ve demokratikleşme düzeyi, geçmişteki anti-komünist ve bağımsızlık hareketlerinin gücü ve etnik bakımdan homojenlik veya farklılıklardan oluşan bu faktörler her ülkenin ekonomik ve politik geçiş sürecini farklı kılmaktadır.

De Melo, vd. (1996)'un Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği ülkelerinin geçiş sürecini inceledikleri çalışmalarında ülkelerin başlangıç koşullarının farklı olmasına rağmen reform sürecinde aynı aşamada olan ülkelerin ortak bir paydada bulduklarını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, politik reformlar ile başlangıç koşullarını, oluşturdukları liberalizasyon indeksi ile ölçmüşlerdir. Liberalleşme sonucu sermayenin ve işgücünün endüstriyel sektörlerden hizmet sektörüne kaydığını ve daha önce baskı altında tutulan sektörlerin gerçekleştirilen hızlı reformlar ile birlikte pozitif gelişme sağladığını göstermişlerdir.

Dabrowski (1998, s.169) Sovyetler Birliği ülkelerindeki ekonomik dönüşüm ile Batı'nın 1990-1994 yılları arasında yapmış olduğu yardım arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, dönüşüm sürecinin ilk aşamalarında en önemli yardımın IMF'den geldiğini, IMF tarafından finanse edilen programların dönüşüm sürecindeki her ülke için hayati rol oynadığını ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra, Batı ve Eski komünist ülkeler IMF veya Dünya Bankası'nın bütçe kısıntıları ve tasarruf konusuna çok önem verdiklerini ileri sürerken, IMF veya Dünya Bankası'nın borç verme raporları farklı bir durumu ifade etmektedir. IMF ve Dünya Bankası tarafından ileri sürülen şartlar özellikle Sovyet Bloğu ülkelerinde makroekonomik istikrar için yanlış yönlendirilmiş, tecrit edici yaklaşımların uyarlanmasını teşvik etmiştir. Geçiş ekonomisinde olan ülkelerin tecrübelerine bakıldığında radikal ve kapsamlı bir yaklaşımın istikrar ve ekonomik düzeltme sonucunu verildiği görülmektedir. Araştırma sonuçlarında birçok yardım programının yumuşak önlemler içerdiği ve yapılan teknik yardımın kalitesinin de bunu gerçekleştiren kaynağa göre farklı olduğu görülmüştür.

De Melo, vd. (2001, s.20)'un Doğu Asya, Orta ve Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'ni içine alan 28 geçiş ülkesi üzerine yapmış oldukları çalışmada büyüme ile başlangıç koşulları, politik değişim ve reformlar incelenmiştir. Çalışma sonucunda, başlangıç koşulları ve liberalizasyon indeksi ile büyüme arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dünya Bankası Kalkınma Raporu (2002)'nin Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin 1991-2000 yılları arasında geçirdiği geçiş sürecini inceleyen raporunda, ülkelerin farklı büyüme performansları gösterdikleri saptanmıştır. Bu rapora göre, ülkelerin özellikleri, kumanda ekonomisi, kontrol altında tutulan veya diktatörlük rejiminde olup olmaması önemlidir. Piyasa ekonomisine geçiş ve reform sürecinde öncelikle fiyatlar serbest bırakılmalı, ancak fiyat liberalizasyonu sonucu oluşabilecek yüksek enflasyon nedeniyle, politika yapıcıları sıkı para ve maliye politikaları gerçekleştirmelidirler. Sivil toplum kuruluşları reform politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynamalıdır. Ayrıca, özelleştirme metodu büyük önem taşımaktadır. Ekonomik büyümeyi sağlamak için, politika yapıcıları eski teşebbüsleri disipline edecek ve yeni yatırımların yapılmasını teşvik edecek bir ortam oluşturmalıdır. Yasal ve kurumsal yapıların oluşturulması da reformlar açısından büyük önem taşımaktadır.

Radulescu ve Barlow (2002, s.719)'un 25 geçiş ülkesi üzerine 1991-1999 yıllarını esas alarak reformların büyümeye etkisi ile başlangıç koşulları, maliye politikaları ve istikrarın etkisini test etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, liberalleşme enflasyon oranını düşürmekte, sıkı maliye politikaları büyüme oranını azaltmakta, fakat etkisi tam katı olmamakta ve sabit döviz kuru sistemi benimseyen ülkeler diğerlerine göre daha hızlı büyümektedir. Falcetti, vd. (2002, s. 229) geçiş ülkelerindeki reformlar ve büyüme belirleyicilerini analiz ettikleri çalışmalarında, geçiş süreci boyunca başlangıç koşulları ve ekonomik büyümede reformların etkisinin önemli olduğu ifade edilmiştir.

Lawson ve Wang (2004, s. 23) EBRD'nin geçiş ekonomileri üzerine olan göstergelerinin ekonomik büyümeye olan etkisini inceledikleri çalışmada geçiş göstergeleri ile *fiyat liberalizasyonu, kurumsal reformlar ve büyüme* arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fidrmuc (2003, s. 583) demokrasi ve büyüme arasındaki öngörülen mübadele arasındaki ilişkiyi 25 geçiş ülkesi üzerine 1990 ile 2000 yılları içinde 5 yıllık zaman aralıklarını esas alarak yapmış olduğu çalışmada liberalleşme endeksinin geçiş döneminin (1996-2000 dönemi hariç) başlangıç aşamalarında pozitif ve anlamlı olduğunu tahmin etmişlerdir. Sonuçlara bakıldığında, demokrasinin öncelikle büyümeyi arttırdığı ve ekonomik liberalleşmenin de ilerlemeyi pekiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Barlow (2006, s.505), ticari liberalleşmenin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini 1993-2001 yıllarını esas alarak 22 geçiş ülkesi üzerine yapmış olduğu çalışmada ticari liberalleşme düzeyinin özellikle Avrupa Birliği ülkelerine yakın konumda olan ülkelerde büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

5. Ampirik Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, geçiş ekonomilerinden olan ülkelerden bazıları için ekonomik büyüme ile piyasa ekonomisine dayalı bazı değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Analiz, Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Makedonya, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Ukrayna ve Özbekistan ülkeleri üzerine yapılmaktadır. Yapılan analizde, 1989-2012 yılları arasındaki veriler kullanılmakta ve VECM'den (Vektör Hata Düzeltme Modeli) faydalanılmaktadır. Modelde, bağımlı değişken olarak ekonomik büyümeyi temsil eden *GSYİH* oranı (*GDP*), bağımsız değişken olarak ise, piyasa ekonomisine geçişle ilgili olarak *yapısal reform endeksi (SEI)*, *ikincil okullaşma oranı (İOO)* ve *siyasi yasaklar (PB)* değişkenleri kullanılmaktadır. *GSYİH* değerleri için ise, 2005 sabit fiyatları (US\$) kullanılmaktadır.

Yapılana analizde, değişkenler arasındaki ilişkinin boyutu, (1) numaralı modelde ifade edilen denklem dahilinde tahmin edilmektedir.

$$\ln GDP = \beta_0 + \beta_1 \ln SEI + \beta_2 \ln İOO + \beta_3 \ln PB + u_t \quad (1)$$

Bahsedilen geçiş ülkelerindeki, *GDP*, *SEI*, *İOO* ve *PB* değişkenleri arasındaki ilişki için öncelikli olarak serilerin yapılan analize uygun olup olmadığının analiz edilmesi amacıyla standart testler yapılmaktadır. Yapılan standart testlerden biri olan birim kök testi için Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. Birim kök testleri modelde yer alan serilerin sahte regresyona sahip olup olmadığını test etmektedir. Sahte regresyon durumu, değişkenler arasında gerçekte ilişki olmadığı halde, birbirlerini tam ve doğru bir şekilde tahmin etmedikleri halde sanki ilişki varmış gibi görünme problemidir. Bu problemin en belirgin sayısal belirteçleri, aşırı yüksek R^2 değeri, aşırı anlamlı t-istatistiği ve düşük düzeydeki Durbin- Watson değeridir (Mehadeva ve Robinson, 2004, s. 4). ADF testi için geliştirilen model (Yurdakul, 2000, s. 24):

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 + \beta_0 X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (2)$$

şeklinde ifade edilebilir.

(2) numaralı denklemde yer alan, Δ fark değişkenini, t zaman trendini, k gecikme uzunluğunu, μ hata terimini, β_s parametreleri ifade etmektedir. Modelde yer alan k yani gecikme sayısının belirlenmesinde, k'nın serbestlik derecesini düşürmeyecek kadar az ve hata teriminde yani μ_t de otokorelasyon sorununa sebep olmayacak kadar fazla almak gerekmektedir. Yapılan ADF testi analiz sonuçlarına göre, $\ln GDP$, $\ln SEI$, $\ln İOO$ ve $\ln PB$ serileri, %5 anlamlılık düzeyine kadar, H_0 hipotezleri hesaplanan t değerinin mutlak değeri olarak kritik değerlerinin altında kalması sebebiyle reddedilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, değişkenlerin, fark değerinde I(1) durağan yani birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenebilir. Yapılan birim kök testi sonrasında, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını analiz eden eşbütünleşme testi yapılmaktadır.

Eşbütünleşme testi, durağan dışı değişkenlerin doğrusal kombinasyonunun uzun dönemde durağan olması sonucunda değişkenlerin birbirleriyle eşbütünleşmeye girmesi dolayısıyla, zaman serilerindeki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tahmin edilmesine yönelik olan bir testtir (Yapraklı, 2007, s. 291). Çalışmada, Johansen Eşbütünleşme testi kullanılmaktadır. Johansen Eşbütünleşme Testlerinin kullanılmasının iki sebebi vardır. Bunlardan biri ilgili değişkenler için eşbütünleşme vektörünün maksimum sayıda belirlenmesi ve eşbütünleşme vektörünün maksimum olasılık oranı (Likelihood Ratio- LR) tahminlerinin elde edilmesidir (Johansen, 1998, s. 231). Tablo 5'te bahsedilen değişkenler üzerine yapılan eşbütünleşme testi sonuçları verilmektedir.

Tablo 5: Yapılan Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Sıfır Hipotez	Öz Değer	İz Değer	0.05 Kritik Değerler	Maksimum Öz Değerler	0.05 Kritik Değerler	Olasılık
Azerbaycan	None *	0.82986	74.6507	47.8561	37.194	27.584	0.0000
	At most 1 *	0.65664	37.4562	29.7970	22.448	21.131	0.0054
	At most 2	0.47955	15.0075	15.4947	13.714	14.264	0.0591
	At most 3	0.05971	1.29297	3.84146	1.2929	3.8414	0.2555
Beyaz Rusya	None *	0.89416	93.1941	47.8561	47.162	27.584	0.0001
	At most 1 *	0.77834	46.0312	29.7970	31.638	21.131	0.0012
	At most 2	0.46275	14.3922	15.4947	13.047	14.264	0.0772
	At most 3	0.06203	1.34490	3.84146	1.3449	3.8414	0.2462
Ermenistan	None *	0.78419	71.4529	47.8561	32.200	27.584	0.0118
	At most 1 *	0.66847	39.2519	29.7970	23.184	21.131	0.0254
	At most 2 *	0.41183	16.0671	15.4947	11.145	14.264	0.1471
	At most 3 *	0.20891	4.92129	3.84146	4.9212	3.8414	0.0265
Gürcistan	None *	0.78279	87.6885	54.0790	32.065	28.588	0.0172
	At most 1 *	0.71651	55.6235	35.1927	26.472	22.299	0.0123
	At most 2 *	0.65399	29.1512	20.2618	22.287	15.892	0.0043
	At most 3	0.27881	6.86410	9.16454	6.8641	9.1645	0.1338
Makedonya	None *	0.84488	85.9176	47.8561	39.135	27.584	0.0011
	At most 1 *	0.76591	46.7819	29.7970	30.493	21.131	0.0018
	At most 2 *	0.46230	16.2882	15.4947	13.029	14.264	0.0776
	At most 3	0.14373	3.25866	3.84146	3.2586	3.8414	0.0710
Moldova	None *	0.80570	63.6876	47.8561	34.406	27.584	0.0057
	At most 1	0.57283	29.2814	29.7970	17.862	21.131	0.1351
	At most 2	0.32360	11.4191	15.4947	8.2106	14.264	0.3577
	At most 3	0.14168	3.20852	3.84146	3.2085	3.8414	0.0733

Kazakistan	None *	0.93789	83.6708	47.8561	58.357	27.584	0.0000
	At most 1	0.60409	25.3131	29.7970	19.458	21.131	0.0843
	At most 2	0.24257	5.85472	15.4947	5.8344	14.264	0.6346
	At most 3	0.00096	0.02026	3.84146	0.0202	3.8414	0.8867
Kırgızistan	None *	0.87237	78.0154	40.1749	43.231	24.159	0.0001
	At most 1 *	0.62412	34.7837	24.2759	20.548	17.797	0.0188
	At most 2 *	0.41332	14.2351	12.3209	11.199	11.224	0.0505
	At most 3	0.13461	3.03612	4.12990	3.0361	4.1299	0.0964
Rusya	None *	0.86927	89.4262	47.8561	42.727	27.584	0.0003
	At most 1 *	0.66375	46.6982	29.7970	22.888	21.131	0.0280
	At most 2 *	0.49926	23.8101	15.4947	14.525	14.264	0.0455
	At most 3 *	0.35734	9.28511	3.84146	9.2851	3.8414	0.0023
Tacikistan	None *	0.84212	73.8212	47.8561	31.864	24.159	0.0037
	At most 1 *	0.62198	35.0567	29.7970	17.909	17.797	0.0481
	At most 2	0.38393	14.6272	15.4947	10.397	11.224	0.0697
	At most 3 *	0.19114	4.45474	3.84146	4.2358	4.1299	0.0470
Ukrayna	None *	0.64399	51.8500	47.8561	22.721	27.584	0.1857
	At most 1	0.56859	29.1284	29.7970	18.495	21.131	0.1124
	At most 2	0.29178	10.6327	15.4947	7.5901	14.264	0.4219
	At most 3	0.12916	3.04262	3.84146	3.0426	3.8414	0.0811
Özbekistan	None *	0.96523	127.883	47.8561	70.543	27.584	0.0000
	At most 1 *	0.78847	57.3404	29.7970	32.621	21.131	0.0008
	At most 2 *	0.53684	24.7190	15.4947	16.163	14.264	0.0248
	At most 3 *	0.33463	8.55575	3.8414	8.5557	3.8414	0.0034
Arnavutluk	None *	0.82986	74.6507	47.8561	37.194	27.584	0.0022
	At most 1 *	0.65664	37.4562	29.7970	22.448	21.131	0.0325
	At most 2	0.47955	15.0075	15.4947	13.714	14.264	0.0609
	At most 3	0.05971	1.29297	3.84146	1.2929	3.8414	0.2555

Not: Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Modellerde gecikme uzunlukları SBC kriterlerine göre belirlenmiştir. Bununla birlikte SBC'ye göre belirlenen gecikme uzunluklarında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu tespit edildiğinde ise en genelden başlanarak gecikme uzunlukları tekrar tespit edilmiştir. Her ülke için VAR (2) modeline göre analiz yapılmış ve modellerin kalıntıları ile ilgili yapılan otokorelasyon ve White Değişen Varyans Test sonuçlarına göre Ho hipotezleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamakta ve kalıntıların normal dağılıma sahip olduğunu varsayan hipotez kabul edilmektedir. Başka bir ifade ile kalıntılar mevcut modelde normal dağılım olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda yapılan eşbütünlük testi sonuçlarına göre sırasıyla, Azerbaycan için, iz ve maksimum öz değere göre 4,2, Beyaz Rusya için 2,2 Ermenistan için, 4,2, Gürcistan, 3,3 Makedonya için, 3,2, Moldova için, 1,1 Kazakistan

için, 1,1 Kırgızistan için ise, 3,2 adet eşbütünleşme vektörü tespit edilmiştir. Aynı şekilde yine sırasıyla Rusya için 4,4 adet, Tacikistan için, 2,1, Ukrayna için, 1,1 adet, Özbekistan için 4,4 Arnavutluk için ise, 2,2 adet eşbütünleşme vektörünün var olduğu görülmüştür. Her ülkede farklı düzeyde olan eşbütünleşme vektörünün varlığı sebebiyle işaret ve büyüklük açısından iktisadi beklentilere uygun olan vektör seçilmiştir.

Eşbütünleşmenin varlığının tespit edilmesi sonrasında, ülkelerdeki büyüme oranlarının bahsedilen değişkenlerden uzun ve kısa dönemde etkilenme oranlarının tahmin edilmesi için VECM kullanılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisi ile ortaya çıkan ve hata düzeltme modeli ile tespit edilen hata düzeltme katsayısı sistemde oluşabilecek kısa dönemli dinamik sapmaların düzelmesi için gerekli olan zaman dilimini vermektedir.

Tablo 6: Normalize Edilmiş Denklem

	LnGDP	LnSEI	LnIOO	LnPB	ECT-1
Azerbaycan	1000000	2.135288	-0.408468	-0.490907	-0.151680
		(0.38797)	(0.08264)	(0.17313)	(0.07911)
Beyaz Rusya	1000000	0.118434	0.242835	0.008183	-0.131905
		(0.04511)	(0.02126)	(0.02275)	(0.03712)
Ermenistan	1000000	2.896402	-0.169432	-0.005339	-0.239791
		(0.42975)	(0.14447)	(0.13989)	(0.04126)
Gürcistan	1000000	-1.520133	-0.123105	-0.224700	-0.159368
		(0.06805)	(0.05054)	(0.06583)	(0.01893)
Makedonya	1000000	-0.65215	-0.024200	-0.327317	-0.027019
		(0.2013)	(0.2089)	(0.10593)	(0.04634)
Moldova	1000000	-1.707228	-3.664038	1.947834	-0.085375
		(0.33679)	(0.95396)	(1.78893)	(0.02328)
Kazakistan	1000000	3.055623	-0.101301	-3.238462	-0.014472
		(0.29388)	(0.11022)	(0.27318)	(0.05310)
Kırgızistan	1000000	1.049614	-0.291921	-0.220229	-0.685364
		(0.08493)	(0.07221)	(0.05974)	(0.61483)
Rusya	1000000	-5996.252	-1272.845	-1137.128	-0.552018
		(1247.77)	(1127.39)	(514.484)	(0.24405)
Tacikistan	1000000	-8.728776	0.62261	-9.465504	-0.004887
		(2.98341)	(0.56216)	(1.80568)	(0.00105)

Ukrayna	1000000	0.011461	0.566603	-0.670863	-0.060737
		(0.20413)	(0.27689)	(0.25415)	(0.07194)
Özbekistan	1000000	0.618756	-0.122412	0.308372	-0.03570
		(0.03447)	(0.01172)	(0.03321)	(0.01479)
Arnavutluk	1000000	-3.146779	-47.17803	0.561765	-0.0488
		(0.21446)	(4.31382)	(0.02044)	(0.02713)

Tablo 6’da ülkeler için yapılan normalleştirilmiş eşbütüleştirici vektör tahmin sonuçları gösterilmiştir. Tahmin edilen vektör, ilgili bağımsız değişkenin ters işaretlisi ile çarpılması sonucu normalleştirilir. Normalleştirilen katsayılar değişkenlerin uzun dönemli esnekliklerini ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri ifade etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010, s. 522).

VECM sonuçlarına göre, VAR (2) gecikme uzunluğuna göre hesaplanan on üç ülke üzerine yapılan model tahmininde her ülkede hata düzeltme modelinin işlediğini göstermektedir. Elde edilen hata düzeltme teriminin negatif ve anlamlı olması modelde yer alan değişkenler arasında oluşabilecek herhangi bir dengesizliğin daha sonraki dönemlerde hata düzeltme teriminin uyarılma mekanizması yardımı ile düzelebileceğini göstermektedir. Elde edilen hata düzeltme katsayılarının $0 < \text{Ect}-1 < 1$ olması dolayısıyla sistemde herhangi bir dönemde oluşacak bir dengesizliğin çok kısa bir sürede dengeye geleceğini göstermektedir. Burada ifade edilen serilerde oluşan bir dengesizliğin ortadan kalkma süresi aslında geçiş ülkelerinin ekonomik etkinlik potansiyelini göstermektedir. Örneğin, Rusya’nın ekonomik koşullarında yaşanan bir değişimin etkisinin yaklaşık olarak 2 dönem yani iki yıl içerisinde ortadan kalkarken, Tacikistan’da bu sürenin, 25 yıl yani çok daha uzun olacağını göstermektedir.

Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme (GDP), yapısal reform endeksi (SEI), ikincil okullaşma oranı (İOO) ve siyasi yasaklar (PB), arasındaki ilişki incelendiğinde, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ülkelere göre değiştiği görülmektedir. Örneğin, Azerbaycan’da, GDP, İOO ve PB arasında pozitif, SEI arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beyaz Rusya’da GDP tüm değişkenler ile negatif yönlü ilişki içindeyken, Ermenistan’da GDP ile İOO ve PB pozitif ilişki içinde olmuştur. Gürcistan’da değişkenlerin tamamı ile GDP arasında pozitif yönlü ilişki olduğu saptanırken, Makedonya için de aynı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Moldova’da GDP, PB ile ters yönlü, İOO ve SEI ile pozitif yönlü bir ilişki içinde olmuştur. Kazakistan ve Kırgızistan’da GDP ile SEI arasında negatif yönlü ilişki varken diğer değişkenlerden İOO ve PB arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Rusya’da tüm değişkenleri GDP ile pozitif yönlü ilişki içinde iken, Tacikistan’da GDP ile SEI ve PB değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ukrayna’da, GDP ile SEI ve İOO ile negatif ilişki var iken, PB ile pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Özbekistan’da ise, GDP ile, SEI ve PB arasında negatif, İOO ile pozitif ilişki mevcut iken, Arnavutluk’ta GDP ile SEI ve İOO arasında pozitif, PB ile ise, negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6.Sonuç

Bu çalışmada, on üç farklı geçiş ülkesi üzerine ekonomik büyümeyi etkileyebileceği düşünülen, *yapısal reformlar*, *ikincil okullaşma oranı* ve *siyasi yasaklar* değişkenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki VECM yönteminden faydalanılarak analiz edilmektedir. Yapılan analizde, ülkelerin genel olarak geçiş sürecine başlarken benimsedikleri politikaların birbiriyle benzerlik göstermesine rağmen, ülkelerin bu politikalarından etkilenme düzeylerinin aynı olmadığı görülmüştür.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, yapısal reform değişkeninden anlamlı ve olumlu bir şekilde en fazla etkilenen ülkenin % 8.72 ile Tacikistan olduğu görülmüştür. İkincil okullaşma oranından ise, en fazla etkilenen ülke % 47.17 ile Arnavutluk olmuştur. Ekonomik büyüme ile, siyasi yasaklar arasındaki ilişkinin genel olarak çoğu ülkede pozitif yönde olduğu görülmektedir. Bu oranın en yüksek ve anlamlı olduğu ülke ise, Tacikistan olmuştur. Bu sonuç, Moldova'da en yüksek siyasi özgürlüğün olmasına rağmen, bunu en etkin kullanan ülkenin Tacikistan olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu durum, politika uygulamalarının etkinliğinin ayrıca incelenmesi gereken bir durum olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar, mevcut geçiş ülkelerinin ekonomik büyümelerinin geçiş sürecinde farklı değişkenler tarafından farklı yönde etkilendiğini ve geçiş stratejilerinin büyüme etkinliği açısından önemli farklar yaratacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ay, H. ve G. Musayev (2007). "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Vergi Sistemindeki Gelişmeler ve Vergi Gelirlerinin Kamu Hizmetlerinin Finansmanındaki Yeri". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* 44 (508), s:44-54.
- Balcılar, M. (2002), "Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi", *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, 02-04 Mayıs, Bişkek, Kırgızistan, s:89-129
- Ballı, E. ve M. Tekeoğlu (2013), *Geçiş Süreci: Rusya Ve Ukrayna Örneği*, International Conference On Eurasian Economies, 9-11 Eylül 2013, Kazan, Rusya, s. 365-371
- Barlow, D. (2006), "Growth In Transition Economies: A Trade Policy Perspective", *Economics of Transition*, 14(3), p:505-515.
- Dabrowski, M. 1998. "Western Aid Conditionality And The Post-Communist Transition 1990-1994", *The Journal of Policy Reform*, 2(2), s:169-193

- Dabrowski, M. & Antczak, R. (1995). "Economic Transition in Russia, the Ukraine and Belarus in Comparative Perspective", Center for Social and Economic Research (CASE), Warsaw, Poland, p. 1-48
- De Melo, M., Denizer, C. ve Gelb, A. (1996). "From Plan to Market", The World Bank Policy Research Department Transition Economics Division, WP, 1564
- De Melo, M., Denizer, C. ve Gelb, A. & Tenev, S. (2001). "Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies", The World Bank Economic Review, (15), 1,p.1-31
- Donnorummo, B. 2006. "The Political and Economic Complexities of Transition. Keynotes Address", Zagreb International Review of Economics and Business, Special Conference Issue, s: 13-27 Economic Dynamics and Control, 12,, s:231-254.
- Egeli, H. A ve Emsen, S. (2002), Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi 29(3), Bişkek, s. 37-63
- Energy Information Administration (EIAa). (2013). Country analysis brief <http://www.eia.doe.gov/countries/country-data.cfm?fips=RS> (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2014)
- Energy Information Administration (EIAb). (2013). (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2014). <http://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=p&s=rb&f=m>
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (Erişim tarihi: 10 Kasım , 2014).
- Fischer, S & Sahay R. (2000). "The Transition Economies after Ten Years", NBER Working Paper Series,7664
- Fisher, S. & R. Sahay (2004), Transition economies: the role of institutions and Initial Conditions, Festschrift In Honor of Guillermo A. Calvo, April 15-16
- Freedom house veri setleri, <https://www.freedomhouse.org/>
- Falcetti, E., Raiser, M., & Sanfey, P. (2002). "Defying The Odds: Initial Conditions, Reforms, And Growth In The First Decade Of Transition", *Journal Of Comparative Economics*, 30(2), pp:229-250.
- Fidrmuc, J. (2003). Economic reform, democracy and growth during post-communist transition. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 583-604.

- Güler, E. (2012). "Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm?", Business and Economics Research Journal, 3(3), s:93-120 IMF. (2000). World Economic and Financial Surveys.
- Johansen, S., (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors," Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 12, No. 2-3, pp. 231-254.
- Kazgan, G. (2005). Küreselleşme ve ulus-devlet yeni ekonomik düzen. 4. bs., İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kolodko, W. G (2000), Globalization and Catching-Up, From Recession to Growth in Transition Economics, IMF Working Paper, WP/00/100
- Kule, D. & Haderi, S. (2001), Macroeconomic Consolidation : Achievements And Challenges, Bank of Albania, Discussion Paper, 270-297
- Lawson, C., & Wang, H. (2004). Economic transition in central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Which policies worked?. <http://opus.bath.ac.uk/17344/1/transition-5th.pdf> (Erişim tarihi: 09/12/2014)
- Mahadeva, L. & Robinson, P. (2004), "Unit Root Testing to Help Model Building", A. Blake ve G. Hammond (der.), Handbooks in Central Banking, Centre for Central Banking Studies, Bank of England, No. 22 July
- Mickiewicz, T.M. (2005). "Post Communist Recessions Re-examined" , School Of Slavonic and East European Studies, WP, (55)
- Mussurov, A. (2008), "Economic Growth and Poverty Reduction: The Kazakh Story", Norwegian Institute Of International Affairs (NUPI),
- Örnek, İ., Taş S. ve Yıldırım, M. (2008), Geçiş Ekonomileri, Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Radulescu, R., & Barlow, D. (2002). The relationship between policies and growth in transition countries. *Economics of Transition*, 10(3), 719-745.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: EViews Uygulamalı. Geliştirilmiş Üçüncü Baskı Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, ss.484-522.
- World Bank (2002), "Transition – The First Ten Years: Analysis and Lesson or Eastern Europe and the Former Soviet Union", World Bank, Washington D.C.
- World Bank. (1996). "World Development Report: From Plan to Market", London, Oxford University Press

International Monetary Fund. www.imf.org

Yapraklı, S. (2007). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2): 291.

Yurdakul, F. (2000). "Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim Kök Testleri", *Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2): 24